

Проф. др БРАНКО РАДОЛИЧИЋ

ЦРНА ГОРА НА ГЕОГРАФСКИМ КАРТАМА ИСТОРИЈСКО-ГЕОГРАФСКИ АТЛАС - XVI-XX ВИЈЕК - ЈЕВТА МИЛОВИЋА

Јевто Миловић се преко педесет година бавио истраживањем политичке, друштвене и културне историје Црне Горе. Истражујући у најпознатијим музејима, архивима и библиотекама Аустрије, Италије, Њемачке и Хрватске, осјетио је неправду која је вјековима рађена према Црној Гори, разношењем њеног културног блага. У предговору Историјско-географског атласа Црне Горе, Ј. Миловић, поред појединих институција, наводи и имена више угледних личности, из политичке и културне историје, који су односили културно благо из Црне Горе и продавали га широм Европе. Радили су то и поједини државници и политичари, тако рећи до јуче, присвајајући или поклањајући многе драгоцености из музеја, архива и цркава. Ј. Миловић је један од првих који су настојали да се нестало културно благо пронађе и по могућности врати Црној Гори.

Од 1951. године Ј. Миловић се бавио и прикупљањем географских, историјских и других карата, планова, цртежа, скица и гравура о Црној Гори. Миловић каже: "Био сам изненађен тиме колико је таквих докумената о прошлости Црне Горе". Сва дјела Ј. Миловића су подстицајна за нова истраживања, а у томе посебно мјесто припада Историјско-географском атласу Црне Горе.

Присутност простора Црне Горе на картама, кроз дугу историју развоја цивилизације, условљена је специфичношћу њеног географског положаја. Простор Црне Горе један је од најраније издвојених регија на Балкану и Медитерану. Кроз дугу историју Црне Горе (Дукља, Зета, Кнежевина, Краљевина и Република Црна Гора у саставу Југославије) увијек је њен географски положај био важнији од њене величине и броја становника.

Црна Гора се налази у најјужнијем дијелу Европе, на додиру двију важних географских цјелина - Динарида и средњег Медитерана. Динариди су спојни простор између Медитерана и Панонског басена, између земаља Јужних Словена. Преко средње Црне Горе улаз је ("Јужна јадранска врата") из Медитерана у Динариде и даље у унутрашњост Југославије и средње Европе. Овуда су вјековима пролазиле важне саобраћајнице.

У дефинисању важности географског положаја Црне Горе приоритет свакако има њено припадање јадранско-средоземном простору, чиме је омогућена њена веза, а тиме и Југославије, са свјетским морем. Одавно је речено: ко је присутан у свјетској трговини морем, тај је присутан и у коришћењу свјетског мора и свјетског богатства. Ово је особито важно данас у вријеме глобалне економије, у вријеме када је цио свијет постао мали, у вријеме када перспективу има онај којему је важнија будућност од прошлости.

Медитеран је средиште "старог свијета", средишта између сјевера и југа, а још важније између истока и запада. Више хиљада година пролазили су овуда најважнији путеви свјетске културе и цивилизације. Овдје су се мијешали утицаји различитих култура и цивилизација, религија, народа, идеја и идеологија. Богата културна баштина, традиција, понос на поријекло и прошлост, специфичан начин живота (традиционална земљорадња - гајење маслина, јужног воћа и винове лозе, затим поморство и трговина) заједничке су карактеристике свих народа Медитерана. Међутим, присутне су овдје и разлике, које су долазиле од припадности различитим вјерама, и народима. Свак је своју вјеру сматрао једино "светом", једино "правом вјером", а своју нацију истицао испред других. Овдје је и ратова било више него у другим крајевима свијета. Битно обиљежје историјског развоја Медитерана - процес урбанизације, још од античког времена до данас, карактеристично је и за Црногорско приморје и средњу Црну Гору, као и увијек у прошлости, економска сарадња, трговина прије свега, постаје опет најпоузданији критеријум за утврђивање заједништва на Медитерану.

Карте су увијек представљале најбољи начин разумијевања међу људима, особито данас. Развој картографског представљања свијета или неког краја, најбоља је илустрација његове цивилизацијске развијености. За простор Југославије, а посебно Црне Горе, важне су још античке карте, особито оне послје Ератостена /276-196/ и Птоломеја /90-186/. На Птоломејевим картама, петој и деветој карти Европе, доста је детаљно представљен простор Црне Горе /обале, острва, ријеке, планине, насеља/. Из римског периода свакако је најважнија карта путева и мјеста, из друге половине IV вијека, тзв. "Птоломејева карта" /*Tabula Peutingeriana*/, названа по Њемцу код којег је нађена вјерна ко-

пија карте. На тој карти су уцртани путеви, који су ишли приморјем и кроз средњу Црну Гору, и важнија мјеста.

У средњем вијеку, основу картама чини Свето писмо, а не истраживање терена, па је и простор средњег Медитерана, Југославије и Црне Горе, представљен према светим мјестима. Послије средњевјековног заостајања, као и у другим областима науке и културе, за развој картографије у Европи имају посебан значај два догађаја, који су се збили у доба ренесансе, крајем XV вијека. Преведен је Птоломејев "Географски приручник" и примијењена је штампа за репродукцију карата. Прво штампано издање Птоломејевог "Географског приручника", са 27 карата, појавило се у Болоњи 1477. године.

Велика географска открића, крајем XV и почетком XVI вијека, подспјешила су развој картографије. У првој половини XVI вијека картографија је најразвијенија у Италији, особито у Венецији. Познат је италијански картограф из тог периода Ј. Гасталди /1500-1565/. Свакако је најпознатији италијански картограф из почетка XVII вијека М. V. Coronelli /1650-1718/, картограф Млетачке Републике. Разумљиво је да је у атласу Ј. Миловића велики број карата из венецијанских картографских радионица, а посебно од Coronellia.

Црна Гора се налази и на картама великих холандских и њемачких картографа, гдје изузетно мјесто припада А. Ортелијусу /1527-1598/ и Г. Меркатору /1512-1594/. Меркатор је први увео термин "атлас", а његове карте, цртане по његовој пројекцији, највише су користили поморци.

Велики картографски центар, у којему се већ од XVI вијека сакупљају и објављују подаци о земљама Јужних Словена, и то не само њихових територија које су биле у саставу Хабзбуршке монархије, већ и осталих, јесте Беч. Није онда случајно што се у атласу Ј. Миловића, поред карата венецијанских картографа, налази највише карата бечких картографа.

У XVII вијеку није било већег напретка у развоју картографије. Карте су претежно рађене на основу оних из претходног вијека. Почетком XVIII вијека, одмах послје карловачког мира /1699/, а нарочито послје пожаревачког мира /1718/, аустријски картографи раде бројне карте, не само својих територија, већ и Црне Горе и дјелова сусједних земаља под турском влашћу /Босна и Херцеговина и Србија/.

Турци немају развијену картографију. У XVIII вијеку за њих карте раде Французи, Аустријанци и Њемци. Француски картографи су 1770. године израдили карту Турске Царевине и сусједних земаља.

На једном листу те карте посебно је дата Црна Гора и Бока Которска. Ту се први пут Црна Гора приказује као потпуно одвојена географска и историјска јединица.

Почетком XIX вијека много је аустријских карата, на којима је Црна Гора представљена као издвојена јединица. На основу "географских опажања на лицу мјеста и најбрижнијих испитивања" аустријски пуковник гроф Карачај /F. Karaczaj/ израдио је карту Црне Горе /"Carte du pays de Montenegro"/, у размјери 1:288 000, која је објављена у Бечу 1838. године.

С. Поповић Текелија, Србин из Арада, израдио је карту "Земљоображеније Србске, Босне, Далмације, Дубровне и Црне Горе", која је објављена у Бечу 1805. године. И на овој карти Црна Гора је урађена посебно. Тако је то урађено и на многим другим картама /Палмин, 1812, Фриед, 1929, Шестац и Шербо, 1862. године и др./ Из тога периода посебан значај има карта француског пуковника Виале /L.C. Vialla de Sommieres/, која је дата у прилогу значајног дјела "Voyage historique et politique au Monténégro", објављеног у Паризу 1820. године /преведено 1994/. Карта је у размјери 1:260 000, а урађена је на основу "сопствених забиљежака, приликом боравака на Цетињу и путовања по Црној Гори 1809. године". Са физичкогеографског аспекта значајна је и карта Ј. Ковалевског, која је објављена у његовом дјелу. "Четири мјесеца у Црној Гори". У Петрограду, 1841.г.

Послије битке на Граховцу, 1858. године, услједило је објављивање бројних географских и историјских карата о Црној Гори. Чланови Међународне комисије за разграничење између Турске и Црне Горе, раде карте пограничних крајева и Црне Горе. Урађена је тако британска карта "Map of Montenegro", у размјери 1:200 000, Лондон 1860 /Стивел/, и аустријска карта "Carta di Montenegro", у размјери 1:300 000, Беч 1861. године (Паулини). У периоду 1860. до 1866. године у Црној Гори ради руски картограф, капетан Биков. Он је 1868, у Петрограду, објавио "Карту Књажевства Црногорског."

Војногеографски институт у Бечу издао је "Spezialkarte des Fürstentums Montenegro", у размјери 1:144 000 /1869/. Ове карте су рађене на основу геодетских мјерења, објављених на терену.

Послије берлинског конгреса /1878/, па све до првог свјетског рата, карте за Црну Гору раде се у Русији и Аустрији. Топографско одјељење руског Генералштаба издао је 1882. године карту "Нова Црна Гора", у размјери 1:21 000 и 1:42 000. Ове карте су урађене на основу премјера на терену обављеног у току 1879-1881. године. Војногеографски институт у Бечу, деведесетих година, ради специјалне топографске карте Црне Горе, у размјери 1:50 000, 1:75 000 и 1:100 000.

Крајем прошлог вијека бројни научници објавили су, у склопу својих радова и књига о Црној Гори, више значајних географских, геолошких и других карата. По значају бисмо издвојили карте К. Хасерта, П. Ровинског и Ј. Цвијића.

У Историјско-географском атласу Ј. Миловића налази се већи дио поменутих карата, као и велики број других. Један број карата није било могуће прилагодити карактеру и димензијама атласу и оне се налазе у заоставштини Ј. Миловића.

Војногеографски институт Југославије формиран је 1920. године. Овај институт је наставио традицију Географског одјељења, Главног генералштаба српске војске, формираног у Београду 1876. До првог свјетског рата, у овом одјељењу урађене су карте Србије и сусједних крајева, у размјеру 1:75 000 и 1:200 000. Између првог и другог свјетског рата урађене су карте Југославије у размјеру 1:50 000 и 1:100 000.

Поморске карте, прије другог свјетског рата, радио је Хидрографски институт Југословенске ратне морнарице. Овај институт формиран је 1922. године у Тивту, а потом пресељен у Дубровник, па у Сплит. Урађене су генералне карте Јадранског мора, у размјеру 1:100 000 и 1:180 000, као и више пловних карата, у размјеру 1:3 000 и 1:15 000.

Војногеографски институт у Београду обновљен је 1944. године. У овом институту урађене су, или допуњене раније објављене карте, у размјеру 1:25 000, 1:50 000, 1:100 000 и 1:200 000, као и многе карте специјалне намјене.

У периоду послије другог свјетског рата у Црној Гори је доста урађено на изради пригодних карата. Послије дугогодишњих истраживања израђена је геолошка карта Црне Горе, у размјеру 1:50 000, а штампане су карте 1:100 000 и 1:200 000 /Реп. завод за геол. истраживања. Завршена је и педолошка карта Црне Горе 1:500 000 /Б. Радојичић, М. Бурић и М. Мирковић/, која је штампана у склопу Геоморфолошке карте Југославије /Институт "Јован Цвијић", САНУ, Београд 1990/. Урађене су и бројне друге карте, највише у склопу појединих научних радова, књига и монографија. Геодетски завод Црне Горе обавио је знатан дио посла на катарстарској обради Црне Горе, али тај важан посао још није завршен. У Црној Гори не постоји картографска институција, па би на њеном формирању требало радити. Услови постоје при Катедри за картографију Филозофског факултета у Никшићу. У Црној Гори не постоји развијена култура картографског представљања одређених појава и проблема, који се истражују и о њима објављују одговарајуће студије и књиге. Из географије, историје, економије и сличних области, објављују се обимне књиге, без употребе карата, што их чини мање прикладним и актуелним.

Атлас Ј. Миловића објавила је позната издавачка кућа ИТП Унирекс у Никшићу, 1990, а објављено је и друго издање. Књига има 10 страница текста и око 200 карата, гравура, планова и скица. Укупно је у збирци Ј. Миловића око 350 оваквих докумената. Када смо у његовом цијењеном дому заједно прегледали карте и остала документа, у циљу проналажења начина за објављивање, Ј. Миловић је изнио своју жељу,

да се сва та документација, последије објављивања одговарајућег дијела, сачува на једном мјесту /ЦАНУ, Одсјек за географију и историју Филозофског факултета у Никшићу, или Историјски институт/. Увјерени смо да ту жељу Ј. Миловића треба испунити, што би имало велики значај.

Атлас Ј. Миловића представља збирку разноврсних карата, географско-историјске, физичко-географске, историјско-картографске тематике. Заступљени су основни аспекти компоновања атласа: хронолошки, физичко-географски, политичко-географски, историјско-територијални и тематско-картографски. Овдје су заједно прегледне, топографске и тематске карте, графике, скице, планови, све међусобно каузално-функционално повезане. Тачност представљања димензија и односа на картама зависна је од времена њиховог настанка. Сви извори наведени су научно и изузетно коректно. Ј. Миловић и у томе може бити узор другима. Познати картограф Љ. Сретеновић, у рецензији атласа каже: "Овај атлас је прво дјело овог обима и комплетне тематике у Југославији."

Историјско-географски атлас Ј. Миловића могу користити стручњаци разних струка. Са физичкогеографског аспекта може се примјетити да је на свим картама доминантан рељеф. Рељеф и јесте најкарактеристичнији природни фактор, који утиче на остале факторе и на цјелокупан изглед и садржај простора Црне Горе. Карте омогућавају праћење хидрографских промјена у Црној Гори. Најљепши примјер за то је мијењање површине Скадарског језера. На старим картама, све до друге половине прошлог вијека, површина језера је знатно мања од данашње. На неким картама ријека Бојана, како се назива и доњи ток Мораче, од спајања са Зетом, повезује мања језера, Зетско и Скадарско, која захватају мали дио данашњег Скадарског језера. На неким старим картама означена су Хотско и Скадарско језеро, а између је већа површина копна. На картама рађеним прије половине прошлог вијека нема ријеке Дрињаче, отоке Дрима, чије скретање према Бојани, отоци Скадарског језера, 1846-1848. године, је и условило повећање нивоа језера, чак за 2-3 m. Према картама може се запазити да су многе рјечице и ријеке нестале. Нестала је и Цетињска ријека. На скици манастира цетињског из 1692. године, означен је стални ријечни ток поред манастира.

Према картама у атласу Ј. Миловића могу се пратити промјене територије Црне Горе. Први помен Црне Горе, за један дио Зете, јавља се 1276. године. На картама из XVI вијека у Црној Гори је шест нахија. Ту су и Грбал, Маине, Побори и Брајићи. Од 1718. године Маине, Побори и Брајићи припали су Млетачкој. Крајем XVIII вијека на картама су у оквиру Црне Горе Бјелопавлићи и Пипери, а почетком XIX вијека и Морача, Ровца и Кучи. Како су Црногорци, заједно са околним

устананицама, ослобађали од Турака који крај, тако се и ширио простор Црне Горе. И у погледу ове тематике атлас подстиче на размишљање. Поједини историчари, државници и политичари, чији је утицај и на остале научнике доста моћан, употребљавају многе појмове, који већ одавно представљају анахронизам /нахије, племена, брда, стара Црна Гора, Црногорска Херцеговина, санџак и сл./. На картама широм Европе, највећи дио данашње Црне Горе, приказује се, већ од половине XIX вијека, као самостална географска и историјска цјелина, то је доста прије уједињења Италије, Њемачке и од стварања многих данас моћних земаља.

На неким картама у атласу дати су и подаци о броју становника Црне Горе. На карти грофа Карачаја, из 1838. године, дати су подаци о броју породица и становника у осам нахија и 39 племена /Commune/. Укупно је у Црној Гори 11.700 породица и 107.000 становника.

Карте у атласу Ј. Миловића подстичу на размишљања и о начину рјешавања неких актуелних питања данашњице. Као за примјер узмемо питање Превлаке и Оштре понте. Тај дио улаза у Боку Которску, увијек је у прошлости припадао истој држави у којој је била и Бока. Истина овај простор, обрастао макиом и без ма каквих објеката, на старим картама је означен као дио Витаљине и општине Дубровник. Међутим, утврде на Оштрој и Превлаци подигнуте су ради заштите Боке, и то углавном у задњих 70 година, у држави Југославији. Ове утврде, као државно власништво, не могу остати изван територије Боке и као стална опасност за њу. Тај проблем мора се договором рјешавати, као и за друга мјеста гдје се не може административна граница претворити у државну /утврде око Дубровника, утврде на граници Хрватског и Словеначког приморја и др./. Нормално је да за рјешавање оваквих питања државници користе и стручњаке /картографи, географи и др./. Подсјетимо се да је генијални Јован Цвијић био најутицајнији члан југословенске делегације у Версају, послије првог свјетског рата.

Бројне скице и планови града, утврда, касарни пограничних гарнизона, у атласу Ј. Миловића, подсећају на размишљање о неопходности мијењања навика, да се све што је остало од непријатеља или чак као државно власништво своје државе, немилосрдно руши. Остали смо тако сиромашнији за велики број градских бедема, утврда, акропола стећака, градина, шта би у сваком цивилизованом друштву биле сачуване и максимално коришћене за туризам или, као споменици побједа над непријатељем, за васпитање патриотизма. Складно томе је и наша навика да споменик подижемо само мртвима.

Зар највеличанственији споменици не би требало да су подигнути на поприштима преко осамдесет великих побједоносних битака /ратова/ из раније историје Црне Горе и више њих из периода другог свјетског рата. Били би то истовремено и споменици погинулим.

Рад и дјело Јевта Миловића велики је допринос и стални подстицај у правцу адекватне валоризације културне и историјске прошлости Црне Горе. За све то му и припада изузетна част и поштовање, које му и овим научним скупом одајемо.

ИЗВОРИ

1. Миловић, Ј. /1990/: *Историјско-географски атлас Црне Горе XVI-XX вијек*, ИТП Унирекс, Никшић.
2. Петерца, М. и сар. /1974/: *Картографија*. Војногеографски институт, Београд.
3. Радојичић, Б. /1996/: *Географија Црне Горе - природна основа*, ИТП Унирекс, Никшић.
4. Сенђерђи, Ј. /1927/: *Крајњак хисторијски преглед картографирања Црне Горе у XVIII и XIX вијеку*. Геодетски лист, Загреб.
5. Синдик, Ј. /1932, 1931/: *Старе карте југословенских земаља*. Атлас Географског друштва, св. 6. и св. 8. Београд.

Prof. dr Branko Radojčić

MONTENEGRO ON GEOGRAPHIC MAPS
"HISTORICAL-GEOGRAPHIC ATLAS OF THE XVI-XX CENTURY"
BY JEVTO MILOVIĆ

Summary

Montenegrin area, a part of the Mediterranean, was charted even on the oldest geographic maps. The coasts, rivers and settlements were charted on Ptolomaeus' maps (the II century), while the coast, roads and major stations in Montenegro were chartered on Roman maps (in the II century).

Montenegro was charted as an independent geographic area on the geographic maps from the XVIII and the XIX century that were made in Austria, France, Germany and Russia.

After the battle at Grahovac (1858), the international commission was formed to make a demarcation between Montenegro and Turkey and it made several geographic maps of Montenegro at that.

Jevto Milović published 200 maps, drawings and sketches in his Historical-geographical Atlas. This Atlas is the first piece of work of this size in all geographic-historical topic in Yugoslavia. The Atlas will come to perfect use to geographers, historians and others in scientific research as well as for other purposes.